

УДК 81'373.7

**ЕСТЕТИЧНА ПРИРОДА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ КОНОТАЦІЙ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)**

Юрченко О. В.

У статті йдеться про естетичну природу національно-культурних конотацій в ідіостилі Тараса Шевченка, а також про образні засоби вербалізації питомих складників української вдачі.

Ключові слова: конотативна семантика, мовно-естетичні знаки культури.

Статья посвящена изучению эстетической природы национально-культурных коннотаций в идиостиле Тараса Шевченко, а также образных средств вербализации основных составляющих украинского характера.

Ключевые слова: коннотативная семантика, языковые знаки культуры.

Article is devoted to study of aesthetic nature of the national-cultural connotations in Taras Shevchenko idiosyncrasy, and figurative means of verbalization of the main components of the Ukrainian character.

Key words: connotative semantics, linguistic signs culture.

Поняття мовно-естетичних знаків культури становить синтез індивідуального й суспільно-комунікативного, колективного і підсвідомого, емоційного й раціонального, експліцитного та імпліцитного (зовнішньо невиявленого). Непересічні мовні особистості володіють талантом, інтуїцією відчувати колективний досвід у сприйманні естетичної природи слова й трансформувати його в такі досконалі мовні форми, що мають концептуальний зміст і володіють механізмами естетичного впливу на мовців. На думку мовознавців, “цей вплив передбачає існування спільного для творця і для користувача простору культури” [1, с. 27]. Мета статті – дослідити знакові явища у мовомисленні Тараса Шевченка, їх національні особливості.

Загальновідомо, що мова як засіб самовираження автора має таку особливість: у той момент, коли письменник створює текст, вона вже обтяжена соціально-культурною інформацією. Під пером майстра мова модифікується, змінюється і починає нове життя в колективній національно-мовній свідомості. На думку дослідників, “мовно-естетичні знаки культури – це висловлювання, що живуть самостійним життям незалежно від твору, в якому вони вжиті, і від авторського задуму. Самочинність мовно-естетичних знаків культури зумовлює їх відтворюваність у нових комунікативних ситуаціях. Змінюється суспільна ідеологія, формуються естетичні смаки, проте цілісність національної культури тримається на сутності мовно-естетичних знаків культури, на тих висловлюваннях, які здатні викликати рефлексію над словом” [3, с. 5]. Сюди відносимо шевченківські ремінісценції: “Кобзар”, “Садок вишневий коло хати”, “Борітеся, поборете”, “Якби ви вчилися так, як треба”, “Думи мої”, “У наших раї на землі” тощо. На нашу думку, їх можна назвати ще своєрідними семіотичними схованками українського духу, що містять у собі: а) соціальні орієнтири (*ні долі, ні волі; поховайте, та вставайте; тяжко-важко в світі жити сироті без роду; така її доля; кати знуцаються над нами*); б) культурно-національні конотації (*наша дума, наша пісня не вмре, не загине; кохайтеся, чорноброві, та не з москалями; гомоніла Україна; реве та стогне Дніпр широкий*); в) особистісно-характеризувальні смисли (*все йде, все минає; раз добром нагріте серце, вік не прохолоне; цар всесвітній, цар волі* тощо). Такі образні висловлювання є своєрідними мікротекстами, в яких, крім логічного змісту, власне позначуваного фрагмента дійсності, окремо взятого влучного епітета або метафори, наявні складники значення, що містять емоційно-оцінні конотації, вибудовані на цілісному осмисленні поетичного твору або його уривка.

Нашарування різних прочитань, різноманітних ідей, виявлення тих потенційних змістів, які не передбачав автор, пов'язане з особливостями пізнання, з психологією творчості. Фіксуючи певний момент творчості, використовується мова

репрезентує засоби вербалізації образного осмислення певної ідеї. Якби ця ідея знайшла для митця словесне втілення, тобто була готовою, завершеною ідеєю, не було б потреби втілювати її в образ. З погляду психології творчості, мовно-естетичні знаки культури можна вважати “своєрідним продовженням роботи духу, для якого мова прокладає шлях” [5, с. 421].

На сучасному етапі розвитку лінгвоукраїністики, етнолінгвістики та психолінгвістики не викликає сумніву той факт, що в мові відображається не сама дійсність, а уявлення про цю дійсність носія мови, який існує (перебуває) в історично конкретному соціокультурному контексті. Значення слова в будь-якій природній мові обов'язково відображає знання і уявлення людей про навколишній світ, а також дає йому оцінку. Як слушно відзначають вітчизняні мовознавці, мова має важливу властивість: у процесі свого розвитку накопичувати, зберігати і відображати факти і явища культури народу (Н. М. Сологуб, С. С. Джансеїтова, В. М. Грязнова, Л. І. Мацько, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко).

Проблеми естетичної функції національно-культурного компонента в семантиці слова успішно розв'язують такі російські мовознавці, як О. Телія, Т. М. Зінченко, Т. М. Міщенко, Г. П. Сиротина, І. А. Кулинич. Увагу дослідників привертають зміни в суспільно-політичній сфері, зміни традиційних стереотипів мислення, що породжують нові змістові параметри відповідних елементів мовної картини світу, зокрема – перетворення модально-оцінних компонентів їх семантики. Актуальною є також проблематика тексту і відображення в ньому культури народу. Ці терени успішно освоюють такі українські мовознавці, як Б. М. Ажнюк, М. А. Мацейків та інші. Вагомий внесок у розбудову поняття “модель культури”, започатковане Г. Хайгером та Е. Сепіром, зробила Л. Т. Бабаханова, висвітлюючи поняття “макро- і мікромодель культури як сукупність знань, що створюється історично і підлягає постійним змінам” [2, с. 95]. Такий підхід дозволяє виявити найбільш типові моделі культури в кожній із досліджених мов, а також функціональні одиниці, що складають основу цих моделей. До складу таких моделей культури входять як універсальні функціональні (первісні значення), так і національні функціональні одиниці (вторинні значення).

Актуальною на сьогодні є позиція білоруських мовознавців, орієнтована на текст і відображення в ньому культури народу (С. М. Прохорова, О. Г. Воронцова, В. А. Маслова). “Мова відображає національну специфіку бачення, способу фіксації і членування об'єктивної реальності. З одного боку, було б помилковим стверджувати, що мова накладає жорсткі обмеження на пізнавальну діяльність, але з іншого боку, не можна заперечувати факти її фільтрувального впливу на пізнання. Мова ніби накидає на світ найтонше покривало, крізь яке проступають своєрідні для кожної мови обриси об'єктів” [4, с. 82].

Б. М. Ажнюк у світлі концепції О. О. Потебні розглядає мовні явища як етнокультурну цілісність. Наголошуючи на єдності виразової природи мистецького твору і мовного знака, український лінгвіст аналізує спільні явища у змістовій і формальній структурі слів, фразем, прислів'їв, народних загадок, замовлянь, пісень, історичних дум. Етнічна зумовленість внутрішньої форми цих явищ дає підставу вченому “для об'єднання їх у єдиний етнокультурний простір, що є характерним складником національної мовної свідомості” [1, с. 26]. Мовознавець на багатому мовному матеріалі наочно демонструє, що “етнокультурний простір “населений” образами та їх сполуками, характерними для національної традиції, ці образи втілені в характерні структури і мають відповідне оточення” [1, с. 42].

Сучасні етнопсихологічні дослідження розгалужені в кількох напрямках. Це, зокрема, порівняльні дослідження світосприймальних настанов, етнічних особливостей, психофізіології, вивчення етнічної свідомості й самосвідомості. Паралельно розвивається відносно новий напрям, який називаємо лінгвокультурологічним. Дослідник Володимир Янів об'єктом вивчення проблеми обрав аналіз літературних творів, зокрема – характери персонажів. Проаналізувавши передусім поетичну творчість Тараса Шевченка, вчений робить такі узагальнення: “Українець – це інтровертна людина з сильним відчуттям свого “Я” і бажанням самовияву назовні, яке прямуванням вирішує про приналежність українського народу до індивідуалістичного культурного циклу. Заглиблений у собі і маючи відчуття гідності, він прямує до повалення всяких обмежень особистої свободи, в

тому числі до нівеляції соціальних перегород. Небажання коритися волі іншого йде так далеко, що комплементарне прямування до самовияву – нахил підпорядковуватися – в українця з природи слабо розвинений. Ця остання властивість характеру ще більше поглибилася у результаті століть неволі, коли творчий спротив набирив прикмет чесноти” [5, с. 88].

Деталізуючи духовно-психологічний портрет українця на основі аналізу художньої літератури, найперше лірики й поем Т. Шевченка, В. Янів виокремлює інші важливі риси. Наприклад, пасивність (“знеохоту”) українців у соціальному житті він пояснює відсутністю зовнішніх успіхів, нерідко через незалежні від них обставини. Така пасивність веде до своєрідної втечі від дійсності у формі мрійливості, споглядальності, “ілюзійонізму”. У поезії Тараса Шевченка ця ознака втілюється в картинності описів як художньому прийомі.

На думку В. Яніва, специфіка інтровертизму української вдачі полягає в тому, що останній не є зануренням у себе, а тільки спрямований на себе. Такий почуттєвий інтровертизм потребує контакту з іншими людьми. Самотності українець не переносить. До шукання контакту стимулює прагнення самовияву, який мусить спрямовуватися на зовнішній об’єкт. Тому українець шукає соціального резонансу, потреби висловлення. Бажання естетичного вислову виробило в українців пієтет до слова й музики, відому пісенність душі народу.

Окремо досліджував В. Янів етнічні особливості суспільного життя (розвідка “Соціальні інстинкти українців”). Його цікавили лише ті соціальні інстинкти, що відрізняють один народ від іншого і визначають його культурну самобутність. Для соціального життя, стверджує вчений, характерними є два типи взаємин особистості й колективу: а) співжиття на принципах збереження самостійності й толерування індивідуальності кожного члена колективу; б) нівеляція в спільноті і втрата індивідуальності. Індивідуалістична засада творення й існування колективів притаманна Європі, колективістична – Азії й Росії. Вчений констатує, що наука одноставно зараховує українців до європейського культурного циклу.

Упродовж української історії, починаючи з княжої доби, українці послідовно демонстрували в соціальній поведінці брак інстинкту підпорядкування, тобто дисциплінарного обов’язку, невизнання влади й авторитету інших. Ці риси національної вдачі трагічно проявлялися в княжих міжусобицях, козацьких чорних радах, отаманщині. Різновид “сімейної отаманщини” з упертою наполегливістю демонструють, наприклад, персонажі “Кайдашевої сім’ї”. Проте завжди пріоритетними для українців були ідеї пошанування авторитету, оборона православ’я, козацьких вольностей, ідея самостійництва.

Істотною рисою народного характеру В. Янів вважає глибоко закорінену пошану до традицій. Саме завдяки живому й органічному відчуттю традиції український народ не перетворився на етнографічну масу впродовж лихоліть історії. Не викликає на сьогодні сумнівів той факт, що ця пошана до традицій глибоко закорінена в Шевченковому слові. У своїй творчості Тарас Шевченко постає не лише знавцем народного життя і сподівань, не лише тонким стилістом, але і самобутнім мислителем, що вірить у людину. Він належав до тих письменників, які не перебувають у владі, але мають приховану силу, що ставить перед собою справедливую мету.

Сучасне узагальнення питомих складників українського характеру дозволяє не погодитися з думкою В. Яніва та інших, які вважають типовим представником українського інтровертизму, тобто ідеальним наочним прикладом органічного етноукраїнця Григорія Сковороду: “У ньому відбивається в найголовніших рисах і сам український народ, бо й він, як Сковорода, на зверх злидар, без жадоби до земних дібр...; естет і співак у своїх терпіннях, і при цьому строгий суддя, непримиренний ворог і вічний революціонер проти сил тієї поганої й лихої зовнішньої дійсності” [5, с. 153].

При всій пошані до громадянської і творчої постаті Григорія Сковороди, вважаємо, що саме мовотворчість Тараса Шевченка є органічним втіленням етноукраїнської природи. Про це говорять і образи “Кобзаря”, і характери персонажів, втілення народних уявлень про добро і зло, прекрасне та потворне тощо, закодовані в мові. Увіковічене на письмі, його слово набуває влади над думками

і мріями людей, і межі цієї влади неможливо виміряти й уявити. Для всякого непересічного українця воно панує над часом і простором.

Література

1. Ажнюк Б. М. Мовні явища як етнокультурна цілісність / Б. М. Ажнюк // О. О. Потебня і проблеми сучасної філології. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 26–43.
2. Бабаханова Л. Т. Модели культуры в национальном речевом общении / Л. Т. Бабаханова // Язык и культура. – К. : Полиавт, 1992. – С. 95–96.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С. 3–12.
4. Маслова В. А. Текст и отражённая в нём культура народа / В. А. Маслова // Язык и культура. – К. : Полиавт, 1992. – С. 82.
5. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен : УВУ, 1993. – 218 с.